

АНОТАЦІЯ

Аракелян Р. М. Державний примус у сучасній правовій політиці України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням теоретичних, нормативно-правових і організаційних засад державного примусу в сучасній правовій політиці України.

У першому розділі розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження державного примусу в контексті правової політики України; висвітлено питання виникнення та розвитку поняття правової політики у публікаціях дореволюційних, радянських, та сучасних українських науковців; показано, що поняття правової політики виникло в рамках природно-правового підходу до тлумачення права, та зазнало вплив соціології права; показано роль українських дореволюційних дослідників у формуванні концепції правової політики та зв'язок їхніх робіт з глобальними правовими дослідженнями; встановлено вплив психологічної теорії права на виникнення концепції правової політики держави.

Охарактеризовано радянські підходи до дослідження правової політики. Показано, що у цей період концепція правової політики держави зазнала суттєвого впливу позитивістського учення про право, що збагатило уявлення про неї. Радянський підхід вирізняється надмірною етатизацією (одержавленням) уявлень про право і державу, при цьому держава розглядалася як виключний монополіст застосування державного примусу в своїй правовій політиці. Але напрацювання цього періоду дозволили сучасним дослідникам сформулювати більш комплексне уявлення про правову політику, що враховує як напрацювання дореволюційних, так радянських дослідників. Також у першому розділі розглянуто понятійний,

методологічний та категоріальний апарат дослідження. Здійснено аналіз теоретичних підходів до таких понять: державна політика, правова політика держави, державний примус. Надано визначення державного примусу як різновиду соціального примусу, що здійснюється державою та ґрунтується на праві та встановленій законом процедурі.

У другому розділі розкрито поняття державного примусу в правовій політиці держави. Аналізуються кілька визначень державного примусу, надані в роботах радянських та українських дослідників. Надано характеристику державного примусу як інструменту правової політики держави, визначено його місце серед інших інструментів правової політики держави, наведено співвідношення категорії державного примусу з такими її методами, як переконання і виховання. Показано інструментальну сутність державного примусу, який не може вважатися самоціллю і завжди слугує досягненню цілей державного управління, захисту держави, а також прав і законних інтересів громадян.

У роботі обґрунтовано думку про необхідність примату прав людини при застосуванні державного примусу як інструменту правової політики. Застосування примусу виключно на підставі права в рамках процедури, встановленій процесуальним законом, та з урахуванням гуманістичних засад права, дозволяє використовувати державний примус обмежено, дотримуючись принципів розумної достатності та економії репресії. Також це дозволяє відмежувати державний примус, який за своєю сутністю має бути легітимним, від неправомірних форм державного насильства. Хоча державне насильство і може формально ґрунтуватися на праві, однак невідповідність такого права засадам гуманізму і захисту прав людини призводить до феноменів неправового закону та неправового насильства. На підставі цього зроблено висновок, що хоча позитивістський погляд на державний примус може мати місце та використовуватися для його дослідження, як категорії правової політики, перевагу при визначенні такої політики слід віддавати природному погляду на право, яке ґрунтується на

справедливості. Зрештою, справедливість державного примусу визначає його сприйняття суб'єктами та дозволяє використовувати його найбільш ефективно.

У другому розділі розглянуто запропоновані в літературі класифікації заходів державного примусу. На підставі досліджених доктринальних підходів запропоновано класифікацію заходів державного примусу: заходи, пов'язані з правопорушеннями (заходи відповідальності) та не пов'язані з правопорушеннями (правовідновлювальні, попереджувальні); заходи процесуального забезпечення; заходи, спрямовані на підтримку суспільних потреб; заходи, спрямовані на підтримку функціонування держави та її інститутів. Розділ завершується виявленням меж державного примусу, як розумних обмежень, які дозволяють застосовувати його у запрограмований законодавцем спосіб. Зокрема, йдеться про визначення єдиних можливих форм державного примусу, чітке встановлення органів та посадових осіб, що уповноважені здійснювати державний примус, наявність вичерпного переліку форм примусових заходів, чіткі вимоги до процесуального оформлення державного примусу, закріплення гарантій оскарження неправомірного примусу в адміністративному та судовому порядку, а також про відповідальність посадових осіб, що припускаються неправомірного застосування державного примусу. Застосування державного примусу у суворо встановлених межах дозволяє досягати мети правової політики держави щодо врегулювання суспільних відносин у чітких рамках та у відповідності до засад справедливості, гуманізму, дотримання прав і свобод людини.

Третій розділ роботи присвячений напрямкам застосування державного примусу в правовій політиці держави. Зокрема, розглянуто специфіку застосування державного примусу в адміністративно-правовій політиці, кримінально-правовій політиці та приватноправовій політиці України. Дослідження державного примусу у відповідних видах правової політики здійснено з матеріально-правової та процесуально-правової точок зору.

Обґрунтовано положення про загальну тенденцію усіх видів державної правової політики України у напрямку їх гуманізації, що проявляється у декриміналізації (відмова від кримінального переслідування, переведення окремих складів протиправних діянь з категорії кримінальних правопорушень до категорії адміністративних правопорушень) та депеналізації (зменшення покарання, заміна більш тяжкого покарання менш тяжким). Такі зміни дозволяють не тільки забезпечити дотримання прав осіб, що піддаються примусу, але й показують свою ефективність у напрямку підвищення ефективності боротьби з правопорушеннями, оскільки застосування менш тяжких покарань дозволяє використовувати спрощені процедури, що сприяє невідворотності покарання. В якості прикладу досліджено впроваджений у 2018 році інститут кримінальних проступків. Одночасно з цим показано, що в окремих випадках правова політика держави з метою боротьби з новими типами кримінальних правопорушень може рухатися у напрямку посилення примусових заходів. Прикладом цього процесу є криміналізація домашнього насильства та введення нового типу примусових заходів у вигляді обмежувальних приписів.

Окремо розглянуто особливості державного примусу в кримінальному та адміністративному процесі. При цьому з'ясовано, що чинні процесуальні кодекси, окрім безпосередньо визначених в них заходів примусу, володіють також помітним прихованим примусовим потенціалом, що надає суду можливість спонукати сторони в кримінальних та адміністративних провадженнях до правомірної поведінки через такі інститути, як процесуальні строки, відмова в задоволенні вочевидь необґрунтованих позовів, заяв, скарг, клопотань тощо.

У дисертаційному дослідженні розкрито специфіку державного примусу в приватноправовій політиці держави. Показано, що в приватних правовідносинах ініціаторами примусового впливу, як правило, виступають приватні особи, однак реальне здійснення ними примусу можливе лише за

участі держави. Таким чином, доведено існування у приватноправових відносинах особливих форм державного примусу.

Ключові слова: правова політика держави, державний примус, класифікація державного примусу, державна кримінально-правова політика, державна адміністративно-правова політика, державна приватноправова політика.

SUMMARY

Arakelyan R. M. State coercion in modern legal policy of Ukraine. – Qualifying Scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. – National University «Odesa Law Academy», Odesa 2021.

The dissertation is a complex scientific research of theoretical, normative-legal and organizational bases of state coercion as a category of legal policy of Ukraine.

The first section considers the theoretical and methodological foundations of the study of state coercion in the context of the legal policy of Ukraine. The emergence and development of the concept of legal policy in the works of pre-revolutionary, Soviet, and modern Ukrainian scholars can be traced. It is shown that the concept of legal policy arose within the natural-legal approach to the study of law, and was influenced by the sociology of law. The role of Ukrainian pre-revolutionary researchers in the formation of the concept of legal policy and the connection of their work with global legal research is shown. The influence of the psychological theory of law on the emergence of the concept of state legal policy is established.

The Soviet approaches to the study of legal policy are described. It is shown that during this period the concept of state legal policy was significantly influenced by the positivist doctrine of law, which enriched the idea of it. The Soviet approach was characterized by excessive nationalization (nationalization) of

ideas about law and the state, and the state was seen as an exclusive monopoly on the use of state coercion in its legal policy. However, the achievements of this period have allowed modern researchers to form a more comprehensive view of legal policy, taking into account the achievements of both pre-revolutionary and Soviet researchers.

The first section provides a conceptual, methodological and categorical apparatus of research. Theoretical approaches to such concepts as state policy, state legal policy, state coercion are analyzed. The definition of state coercion as a kind of social coercion carried out by the state and based on the law and the procedure established by law.

The second section of the study reveals the concept of state coercion in the legal policy of the state. Definitions of state coercion, data in the works of Soviet and Ukrainian researchers are analyzed. The characteristic of state coercion as an instrument of legal policy of the state is given, its place among other instruments of state legal policy is determined, the correlation of the category of state coercion with its methods such as persuasion and education is given. The instrumental essence of state coercion is shown, which cannot be considered an end in itself, and always serves to achieve the goals of public administration, protection of the state, as well as the rights and legitimate interests of citizens.

The paper argues for the need for the primacy of human rights in the use of state coercion as an instrument of legal policy. The use of coercion solely on the basis of law, within the procedure established by procedural law and taking into account the humanistic principles of law, allows the use of state coercion to a limited extent, adhering to the principles of reasonable sufficiency and economy of repression. It also makes it possible to distinguish state coercion, which in its essence must be legitimate, from illegal forms of state violence. Although state violence may be formally based on law, the inconsistency of such a right with the principles of humanism and the protection of human rights leads to the phenomena of illegal law and illegal violence. Based on this, it is concluded that although the positivist view of state coercion can take place and be used for its study as a

category of legal policy, preference in defining such a policy should be given to the natural view of law based on justice. Ultimately, the fairness of state coercion determines its perception by the subjects, and allows it to be used most effectively.

In the second section, the classifications of measures of the state coercion offered in the literature are considered. On the basis of the researched doctrinal approaches the classification of measures of the state coercion on the measures connected with offenses (measures of responsibility) and not connected with offenses is offered, (restorative, preventive, measures of procedural maintenance, the measures directed on support of public needs support for the functioning of the state and its institutions.

The section concludes with the identification of the limits of state coercion as reasonable restrictions that allow the application of state coercion in a manner programmed by the legislator. In particular, it is a question of definition of the only possible forms of state coercion, clear establishment of bodies and officials authorized to carry out state coercion, existence of the exhaustive list of forms of coercive measures, clear requirements to procedural registration of state coercion, fixing of guarantees of appeal of illegal coercion in administrative and judicial order, and the responsibility of officials who commit the misuse of state coercion. The use of state coercion within strictly defined limits allows to achieve the goal of state legal policy to regulate public relations within a clear framework, and in accordance with the principles of justice, humanism, and respect for human rights and freedoms.

The third section of the work is devoted to the areas of application of state coercion in the legal policy of the state. In particular, state coercion in administrative-legal policy, criminal-legal policy and private-legal policy of Ukraine is studied. The study of state coercion in the relevant legal policies is conducted both from a substantive and procedural point of view.

The provision on the general direction of state legal policies of Ukraine towards humanization, which is manifested in decriminalization (refusal of criminal prosecution, transfer of certain types of illegal acts from the category of

criminal offenses to the category of administrative offenses), and decriminalization (reduction of punishment, replacement of a heavier punishment)). This movement not only ensures that the rights of coercive people are respected, but also shows its effectiveness in improving the fight against crime, as the use of less severe penalties allows for the use of simplified procedures, which contributes to the inevitability of punishment. As an example, the institute of criminal offenses introduced in 2018 is studied. At the same time, it is shown that in some cases the state legal policy can move towards the strengthening of coercive measures in order to combat new types of crimes. An example is the criminalization of domestic violence and the introduction of a new type of coercive measures in the form of restrictive regulations.

Peculiarities of state coercion in criminal and administrative proceedings are considered separately. In particular, it turns out that the current procedural codes, in addition to the coercive measures directly defined in them, also have a marked latent coercive potential, providing the court with opportunities to encourage parties in criminal and administrative proceedings to lawful conduct through such institutions as procedural deadlines for, statements, complaints, petitions, etc.

The paper considers state coercion in the private law policy of the state. It is shown that in private legal relations the initiators of coercive influence, as a rule, are individuals, but the actual implementation of coercion by them is possible only with the participation of the state. Thus, we should talk about the existence of special forms of state coercion in private law relations.

Key words: state legal policy, state coercion, classification of state coercion, state criminal law policy, state administrative law policy, state private law policy.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Аракелян Р. М. Становлення вчення про правову політику в теорії права наприкінці XIX – початку XX століття. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 3–11. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/2_2021/3.pdf

2. Аракелян Р. М. Поняття державного примусу в теорії права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 391–393. URL: http://lsej.org.ua/1_2021/100.pdf

3. Аракелян Р. М. Місце державного примусу в правовій політиці держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 2. С. 3–7.

4. Аракелян Р. М. Державний примус у контексті правової політики держави. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 2. С. 3–6 URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/2_2021/3.pdf

Публікації у зарубіжних виданнях:

5. Аракелян Р. М. Державний примус як категорія права: сучасний погляд. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 3, vol. 1. С. 87–90. URL: <http://kelmczasopisma.com/viewpdf/959>

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

6. Аракелян Р. М. Державний примус як метод державного управління. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 жовт. 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 8–10.

7. Аракелян Р. М. Адміністративно-правовий вплив держави і державний примус. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19–20 лют. 2021 р.) / Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив. Львів, 2021. С. 9–11

8. Аракелян Р. М. Концепція правової політики в працях українських вчених XIX – початку XX століття. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Київ, 15 квіт. 2021 р.). URL:

https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2214%3A050420211515&catid=276%3A1-042021&Itemid=341&lang=ru

9. Аракелян Р. М. Моральність та справедливість як критерії легітимності державного примусу. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2021. Т. 1. С. 96–98.